

Mijlpalen in de modder

Archeologische vondsten maken ons wegwijs in de infrastructuur van de Romeinse keizertijd

Het havo-examen geschiedenis van vorig schooljaar bevatte een bronvraag over de opgravingen van vier Romeinse mijlpalen uit de tweede eeuw na Christus in de buurt van Den Haag. Wat in de vraag niet naar voren kwam, was hoe belangrijk deze vondst was voor het begrip van de infrastructuur in deze uithoek van het Romeinse Rijk.

Ab Waasdorp is verbonden aan de afdeling archeologie van de gemeente Den Haag.

Twintig jaar geleden werden er in het Wateringse Veld, een nieuwbouwwijk van Den Haag, vier Romeinse mijlpalen gevonden door de gemeentefdeling archeologie. De historische vondst haalde zowel de nationale als de internationale media. Het enthousiasme was begrijpelijk: nooit eerder waren in Nederland zo veel van dit soort zeldzame objecten bij elkaar gevonden.

Schaarse bronnen

De vondst is zo belangrijk omdat palen als deze een schat aan informatie geven over de eerste eeuwen na Christus in de Lage Landen. Stuk voor stuk zijn het primaire bronnen die rechtstreeks vanuit de Romeinse tijd zijn overgeleverd. Het zijn in Nederland bovendien schaarse

bronnen: vergeleken met andere landen die deel uitmaakten van het Romeinse Rijk, is de hoeveelheid bij ons gevonden inscripties relatief laag. Dat is onder andere te verklaren door de beschikbaarheid van natuursteen die gebruikt werd voor dit soort voorwerpen. Natuursteen moest immers worden geïmporteerd omdat het van nature in dit gebied niet voorkomt. Het natuursteen dat toch naar deze uithoek van het Romeinse Rijk werd gebracht, werd bovendien in latere perioden vaak hergebruikt in andere, nu allang weer verdwenen bouwwerken. Het is niet onlogisch dat juist in dit stuk van de Lage Landen verreweg de meeste Romeinse mijlpalen tevoorschijn kwamen, want ze waren in de middeleeuwen na overstromingen door een dikke kleilaag aan het zicht onttrokken.

De vondst was destijds een enorme verrassing. De opgravingsput in kwestie was nagenoeg leeg en behalve een enkele greppel waren er alleen twee stukken natuursteen die uit het vlak staken. Toen besloten werd ook de greppel uit te diepen, kwamen opeens een voor een de mijlpalen tevoorschijn. Daarbij bleken de twee eerder gevonden brokken de sokkels te zijn van twee van de mijlpalen. Blijkbaar waren ze destijds met geweld van hun plaats gehaald en in de greppel geduwd. Uiteindelijk werd dat ook hun redding, want de afdekkende klei functioneerde als een beschermende laag.

Eenmaal aan de oppervlakte stond de afdeling archeologie enkele grote uitdagingen te wachten. In alle vier de gevallen ging het om zandsteen dat door het lange verblijf in de natte grond behoorlijk was aangetast. Het bergen zelf was de eerste belangrijke uitdaging. Er werden speciale metalen bakken geconstrueerd die rond de palen moesten worden aangebracht, waarna zware machines ze uit het veld konden takelen. Na transport duurde het nog twee jaar van drogen, conserveren en restaureren voordat ze konden worden gepresenteerd in het Museon in Den Haag. Daar verblijven ze sindsdien, als topstukken van de Romeinse aanwezigheid.

De mijlpalen tijdens de opgraving.

HADRI·FIL·DIVI·TRAI·
PARTHIC·NEPOTI
DIVINERVAE·PRO
NEPOTI·TAE·L·H·
ANTONINO·AVG·PIO
PONT·M·^x·TRIB·⁵·TEST
XIII·IMP·II·C·J·S·III
A·MAC·M·PI·III

Inscripties

Op alle vier de palen stonden inscripties, soms voor een deel, maar soms ook bijna volledig bewaard gebleven. Mijlpalen waren naast bewegwijzering meestal ook een hommage aan de regerende keizer, soms uitgebracht door de plaatselijke autoriteiten, soms door de keizer zelf. Dat verklaart in dit geval ook het merkwaardige feit dat er op dezelfde plek vier palen bij elkaar stonden, met op allen een andere keizer vermeld. Mijlpalen konden het feit memoreren dat de betreffende weg was aangelegd of dat er herstelwerkzaamheden aan waren verricht. De teksten op de palen zijn dus van groot belang, omdat ze veel inzichten over de Romeinse tijd geven. Er staat informatie op over de keizer, maar ook over de directe omgeving, over de weg zelf en over de naam en statuur van de vermelde plaats. Hoewel niet alle teksten compleet zijn, hebben we toch veel kennis over dit deel van het Romeinse

Rijk kunnen achterhalen. In alle gevallen gaat het om letters in goed leesbare kapitalen. Daarbij is het ook een voordeel dat de teksten bijna altijd eenzelfde stramien volgen en dat palen van dezelfde keizer vaak vergelijkbaar zijn. De ingehakte woorden op de palen beginnen in de meeste gevallen met de naam of met de stamboom van de keizer. Vervolgens komen de keizerlijke eretitels en vaak ook de functies die hij bekleedde of had bekleed. Pas in de laatste regel komt de geografie: daarin staat de afstand tot de dichtstbijzijnde centrale stad vermeld.

Eerbetoon

De vier mijlpalen die in het Wateringse Veld werden gevonden, waren ieder een eerbetoon aan een andere keizer. Twee daarvan zijn bekende keizers: Antoninus Pius (r. 138-161) en Caracalla (r. 211-217). Maar de andere twee zijn vrij onbekend: Gordianus III (r. 238-244) en Decius (r. 249-251). De laatste regeerde maar iets meer dan een jaar. Van de mijlpaal van Antoninus Pius is bijna de gehele tekst bewaard gebleven en deze geeft verreweg de meeste nieuwe informatie. Het is vooral de familiestamboom die hier opvalt, pas in regel zes is de naam van de keizer zichtbaar: ANTONINO AVG PIO. In de eerste regels zijn de voorvaders uitgehakt: Antoninus Pius is de zoon (FIL) van Hadrianus, de kleinzoon (NEPOTI) van Trajanus en de achterkleinzoon (PRONEPOTI) van Nerva.

Al deze namen dragen bovendien het woord DIVI. Dit geeft aan dat ze een goddelijke status kregen na hun overlijden. Noemenswaardig is dat Antoninus geen biologische zoon van Hadrianus was, maar dat hij zijn zoon werd nadat hij op Hadrianus' sterfbed was geadopteerd – zeer waarschijnlijk speelde legitimering hier een rol. Opvallend is ook dat er geen eretitels, refererend aan succesvolle veldslagen, worden genoemd. Dit is te verklaren door de periode waarin Antoninus Pius aan het bewind was: het was een tijd van ►

Boven: De 'platte' tekst van Antoninus Pius, zowel op foto als op tekening. Op de foto zijn de letters waar nodig iets geaccentueerd. Foto: Peter van Oosterhout. Onder: Replica van de mijlpaal van Antoninus Pius. Foto: Joris.

1 In de eeuw erna werd die vervangen door de Leuga. Dit staat vermeld op de mijlpaal van keizer Decius, de laatste van het kwartel, die in 250 moet zijn neergezet.

2 Zie voor een discussie over dit onderwerp Buijtendorp, T., *Forum Hadriani* (Amersfoort 2010), p. 241-247 en Waasdorp, J.A., 'III MP naar MAC. Romeinse mijlpalen en wegen' (Den Haag 2003), p. 57-59.

3 Waasdorp, J.A. (red.), 'Den Haag Ockenburgh. Een fortificatie als onderdeel van de Romeinse kustverdediging', *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 13 (Den Haag 2012) en Waasdorp, J.A., & Van Zoolingen, J.T., 'Den Haag Ockenburgh II. Een Romeinse militaire vicus vlak bij de kust', *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 18 (Den Haag 2015).

relatieve vrede. Zijn 'vader' keizer Hadrianus had wel zo'n erenaam en die staat dan ook vermeld, want in dit geval wordt er gerefereerd aan een overwinning op de Parthen (PARTHIC, regel 3). Op de mijlpaal van Caracalla, waar die wens tot legitimering van afdruipt, wordt eveneens uitgebreid verwezen naar eretitels. De vergoddelijkte vader Septimius Severus wordt in de bovenste regels opgevoerd, die als generaal een lange staat van dienst en daardoor een indrukwekkende lijst aan eretitels had: ARABICI, ADIABENICI, PARTHICI, BRITANICI. Het waren titels die Caracalla zelf ook deels droeg, maar dat deel is bij deze paal verloren gegaan.

Terug naar Antoninus Pius. In de regels onder zijn naam zijn de ambten te herkennen. In de Romeinse keizertijd waren alle functies die in de republiek door verschillende personen werden uitgeoefend in één persoon verenigd. De keizer was zo consul, volkstribuun, opperpriester én imperator. De macht van volkstribuun (TRIB POTEST, regel 7) werd daarbij elk jaar opnieuw verleend en is daarmee een goed hulpmiddel om de paal te dateren. Er staat dat hij het ambt bij plaatsing van de paal voor de veertiende keer bekleedde (XIIII, regel 8). Dat moet dan in 151 na Christus geweest zijn. Het gebeurt niet vaak dat een archeologisch voorwerp zo nauwkeurig kan worden gedateerd.

De laatste regel (regel 9) was bestemd voor de geografische positie. Gerekend werd daarbij

altijd vanuit de centrale stad in de regio. De A aan het begin van de regel staat dan ook voor 'vanaf'. De regel eindigt met de afstand, en ook dat is gebruikelijk. Hier gaat het om de klassieke Romeinse mijl, de *milia passuum* (MP), een afstand van zo'n anderhalve kilometer.¹ De betreffende plaats, die op de paal wordt aangeduid als MAC, is MPIII verderop, dus ongeveer zes kilometer van de positie van deze mijlpaal verwijderd. En er is maar één plaats die in dit plaatje past: de Romeinse stad die nog steeds verborgen ligt onder het oppervlak van de stad Voorburg.

Betekenis

MAC is een volstrekt andere naam dan die waaronder de stad algemeen bekend is: Forum Hadriani. De afkorting is een officiële, evenals de tekst op deze mijlpaal. Mogelijk werden zowel MAC als Forum Hadriani als benaming voor dezelfde stad gebruikt. Bij deze afkorting is sprake van een vast stramen: de eerste letter geeft de status van de stad aan, de tweede de familienaam van de heerser die die status had gegeven en de laatste letter slaat vaak terug op de plaatselijke bevolking. De eerste letter M is de gangbare afkorting voor Municipium, een stad met officiële stadsrechten. De letter A staat voor Aelium en verwijst daarmee naar de keizerlijke familienaam van zowel Hadrianus als van Antoninus Pius. Het is aannemelijk dat de C voor Cananefatium staat. Het leert ons dat MAC in het jaar 151 na Chris-

De 'platte' tekst van Caracalla, zowel op foto als op tekening. Foto: Peter van Oosterhout.

IMP·CAES
DIVI·SEPTIMI
SEVERI·PI·ARABICI
ADIABENICI·PARTHI
CI·MAX·BRITANICI
MAX·FILIVS
MAVR TONNVS
PIV ICVS
M/ CVS
P MA/
PP
O
PASS

tus in het bezit was van stadsrechten. Of de stad die toen pas kreeg of dat Forum Hadriani deze al toebedeeld had gekregen door keizer Hadrianus is niet echt duidelijk.² Deze paal, de oudste van het stel, leert ons ook dat waarschijnlijk in datzelfde jaar hier een Romeinse hoofdweg werd aangelegd. De vondst van de vier palen bij elkaar betekende namelijk ook meteen de lokalisering van die weg. Het is zeer waarschijnlijk de weg die ook is afgebeeld op de kaart van Peutinger, en die 'Foro Adriani' met zowel de Rijn als de Maas verbindt. De kaart van Peutinger is een middeleeuwse kopie van een naar alle waarschijnlijkheid laat-Romeinse routekaart.

De weg zelf was in de opgravingsput nauwelijks waarneembaar; hij werd dan ook pas na de vondst van de palen als zodanig herkend. Er was geen verharding overgebleven en onderzoek op andere plaatsen heeft dat ook niet aan het licht gebracht. Toch kunnen we concluderen dat deze weg wel belangrijk moet zijn geweest voor de streek en volgens de datering op de palen functioneerde hij blijkbaar minimaal een eeuw. Het tracé van de weg kan ook nog een stuk richting Voorburg gevolgd worden, mede dankzij de vondst van een stuk van een tweede mijlpaal van Caracalla in Rijswijk. Van Decius was er eerder in die plaats ook al een exemplaar gevonden.

Werktroepen

De vondst van de weg betekende ook de definitieve lokalisering van het beroemde Kanaal van Corbulo. Deze bleek pal naast de weg te liggen. Van dat kanaal is het intussen duidelijk dat hij tot minimaal ver in de tweede eeuw een belangrijke aanvoerroute was voor de stad. Het kanaal was indertijd gegraven door de soldaten van veldheer Corbulo en we kunnen ervan uitgaan dat de aanleg van de Romeinse weg ook in handen was van het Romeinse leger. Juist in die periode, midden tweede eeuw na Christus, liet het Romeinse leger op veel meer plekken in de regio zijn sporen achter. In de duinen en hoogstwaarschijnlijk ook langs de kust werden door deze soldaten militaire

installaties gebouwd. Eén daarvan werd op het terrein van het huidige vakantiepark Kijkduin opgegraven, een kilometer of zes van de vindplaats van de palen vandaan. Vlak daarnaast werd ook het tijdelijke onderkomen van de 'werktroepen' herkend: een groot kamp met een beschermende spitsgracht eromheen.³ Dit kamp, ongetwijfeld bedoeld voor veel meer gelijktijdige bouwactiviteiten, geeft vooral de omvang van de operatie aan. Het is heel aannemelijk dat hier sprake was van een systeem van verdedigingswerken tegen vijanden die vanuit zee plundertochten ondernamen binnen het Romeinse Rijk. De grens van dat rijk, de huidige Kromme Rijn, was immers buitengewoon dichtbij.

Dit systeem, waar we overigens nog heel weinig van weten, moet tot in de derde eeuw hebben gefunctioneerd. Daar wijzen de vondsten op, zoals die in het vakantiepark, en daar wijst natuurlijk ook de zorg voor de infrastructuur op. Het zijn de mijlpalen van het Wateringse Veld die voor deze nieuwe inzichten essentieel zijn geweest. In die zin is het misschien wel de belangrijkste Romeinse vondst in onze regio van de laatste vijftig jaar. ■

Boven: De Romeinse mijlpalen, tentoongesteld in het Museum in Den Haag. Foto: Hans Erren.

Hieronder: Uitsnede uit de kaart van Peutinger. Het gaat om de weg linksboven die vanaf 'Iugduno' langs 'foro adriani' loopt.

Literatuur

Buijtendorp, T., *Forum Hadriani. De vergeten stad van Hadrianus. Ontwikkeling, uiterlijk en betekenis van het Nederlandse Pompeji* (Amersfoort 2010).

Waasdorp, J.A., 'III MP naar MAC. Romeinse mijlpalen en wegen', *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 8 (Den Haag 2003).

Waasdorp, J.A. (red.), 'Den Haag Ockenburgh. Een fortificatie als onderdeel van de Romeinse kustverdediging', *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 13 (Den Haag 2012).

Waasdorp J.A., & Van Zoelingen, J.T., 'Den Haag Ockenburgh II. Een Romeinse militaire vicus vlak bij de kust', *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 18 (Den Haag 2015).